

Handwritten notes on a piece of paper in the filing cabinet.

Stack of papers in the filing cabinet.

BOOM
LY, Hooverslaan 25, BOOM
evr. Van den Bosch, 64 Jaar
twerps kathedraal)
rkte de bouw van de kathedraal tegen.
er te laten lopen.
Jan 1938

Oxley 66, Mortsel
Mevr. Sestig-Domen, voornaam onbekend
80 jaar, ouders boeren die een hoeve pachten van Diens.
huisvrouw, ouders boeren die een hoeve pachten van Diens.
Informant is geen echte vertelster en weet zich slechts vaag aan enkele verhalen te herinneren. Twee heksensagen in relictvorm, 3 gegevens over de kinderschrik, 1 vermelding van een ondergrondse gang met de toevoeging dat het maar een "fabel" is.
Gelooft blijkbaar niet: o.g. is een fabel, de kwade hand waren ziekten. Ze beroopt zich telkens op anderen: dat zegden ze, dat dachten ze.

124E JAARGANG – 2023 | 3 (AUG. - DEC.)

volks- kunde

TIJDSCHRIFT OVER
DE CULTUUR VAN HET
DAGELIJKS LEVEN

ISSN 0042-8523

Uitgegeven met steun van de
Vlaamse overheid,
de Universitaire Stichting van België,
het Vera Himlerfonds en Musea
en Erfgoed Antwerpen vzw

Vlaanderen
verbeelding werkt

folio
tijdschriften
& magazines

Redactie: lic. Paul Catteeuw (redactiesecretaris; Kontich),
dra. Sofie De Ruysser (Antwerpen), prof. dr. Hester Dibbits (Amsterdam),
prof. dr. Sophie Elpers (Arnhem), dra. Roselyne Francken (Antwerpen),
prof. dr. Hans Geybels (Leuven), prof. dr. Marc Jacobs (Brugge),
prof. dr. Maarten Larmuseau (Kessel-Lo), prof. dr. Theo Meder (Almere),
dra. Jorijn Neyrinck (Brugge), dra. Hilde Schoefs (Bilzen),
prof. dr. Annick Schramme (Berchem), dra. Els Veraverbeke (Gent),
prof. dr. Johan Verberckmoes (Heverlee)
Verantwoordelijke uitgever: dr. Jur. Paul Peeters ('s-Gravenwezel/Schilde),
lic. Sigrid Peeters (Oelegem/Ranst)
Beeld- en eindredactie: Paul Catteeuw & Johan Verberckmoes

Adressen

Redactie: J.B. Reykerslaan 28, 2550 Kontich, redactie@volkskunde.be
Beheer-Uitgeverij: vzw Centrum voor Studie en Documentatie,
Gillès de Pélichylei 97, 2970 's-Gravenwezel (Schilde), info@volkskunde.be

Website

<https://www.volkskunde.be>

Jaarabonnement

Voor België: € 24,00 – buiten België € 30,00

Voor nummers buiten abonnement: info@volkskunde.be

Het tijdschrift *Volkskunde* werd opgericht in 1888 door August Gittée en Pol de Mont. In 1894 werd Alfons De Cock redacteur.

Van 1914 tot 1920 hield "Volkskunde" op te verschijnen. Daarna berustte de leiding bij Victor de Meyere, vanaf 1936 bijgestaan door Jan de Vries. Vanaf 1938 hebben Jan de Vries, Maurits De Meyer, Pieter Jacobus Meertens en Karel Constant Peeters het tijdschrift voortgezet samen met Jan Gessler en Paul De Keyser.

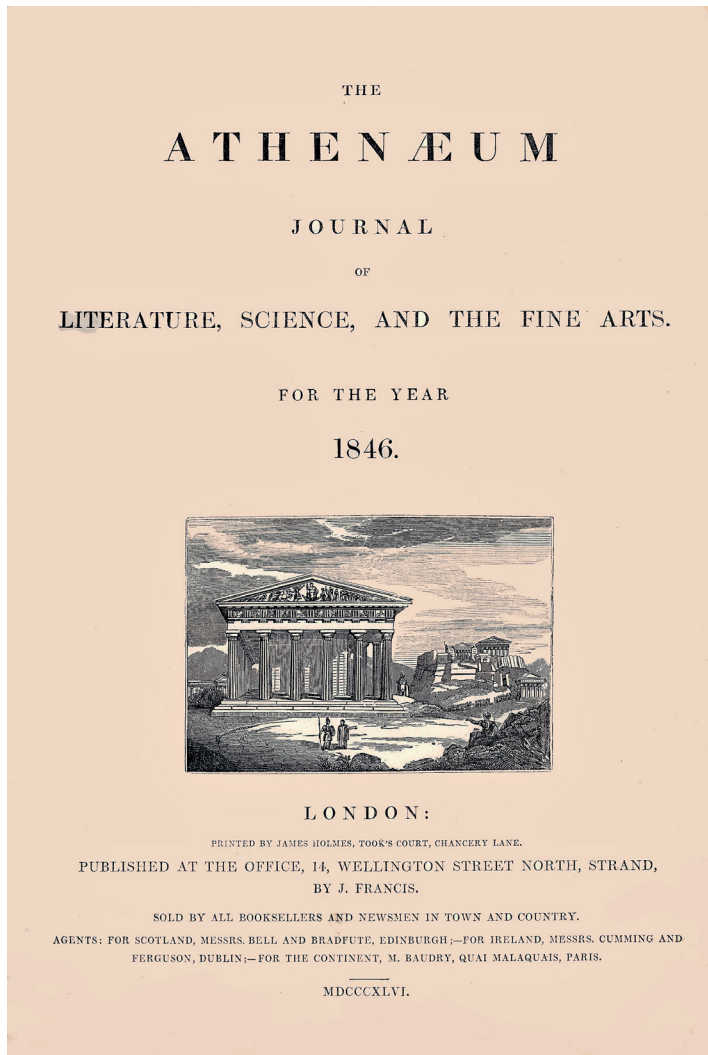
De nieuwe reeks begon met de 43e jaargang (1940-41). Vanaf 1967 werd de redactie geleid door P.J. Meertens en K.C. Peeters, vanaf 1972 aangevuld door Jan Theuwissen en Johannes Jacobus Voskuil.

Na het overlijden van K.C. Peeters werd vanaf 1976 de redactie geleid door Jan Theuwissen en Stefaan Top. Van 2008 tot 2020 was Stefaan Top eindredacteur.

In 2012 werd de reeks vanaf de 113e jaargang in zijn huidige vorm vernieuwd.

Vanaf 2021 leiden Paul Catteeuw en Johan Verberckmoes de beeld- en eindredactie. De redactie is interdisciplinair en Vlaams-Nederlands samengesteld.

Parateksten, folklore, volkskunde en bibliografische instrumenten in de 20^e eeuw.

The Athenæum in 1846.

Bekijk de voorpagina in 1846 van een literair tijdschrift dat tussen 1828 en 1921 in Londen verscheen: *The Athenæum*. Vanaf 1829 tot 1846 was Charles Wentworth Dilke (1789-1864) uitgever. Daarna werd het uitgevererschap aan Thomas Kibble Hervey (1799-1853) overgedragen. We zien zowel een hoofdtitel (*The Athenæum*, het hoofdwoord vetjes gedrukt) als een ondertitel *Journal of Literature, Science, and the Fine Arts*. Er kan worden gediscussieerd over de vraag of “for the year 1846” nog bij de ondertitel hoort (maar er staat wel een punt achter Arts), of eigenlijk een jaartal is of een aanduiding van een jaargang? Sowieso wijst een andere paratekst op het jaartal, de datum in Romeinse cijfers. De plaats van uitgave is Londen. Een set parateksten identificeert respectievelijk de drukker en de uitgever en stelt een brede groep distributie verkooppunten voor: “Sold by all booksellers and newsmen in town and country”. Verder worden agenten voor Schotland, Ierland en het Continent, via Parijs, geïdentificeerd.

Voor de studie van parateksten werden gespecialiseerde tijdschriften en (dan) websites ontwikkeld.¹ Dit is ook het geval voor registers en indices.² Een relatief vroeg digitaal ontsluitingsproject van de jaargangen van *The Athenæum*, meer dan drie decennia geleden, gaf aanleiding tot methodologische bespiegelingen. Het was een samenwerkingsproject van een VUB-professor, Oskar Wellens (1941-2017) en (momenteel) UGent-onderzoekster Marysa Demoor, en London City University. Zij benadrukten het speciale karakter van het tijdschrift *The Athenæum* dat grotendeels dreef op reviews: boekbesprekingen en commentaarartikels, vaak verzorgd door auteurs die doorgaans anoniem wensten te blijven of met schuilnamen werkten. De VUB- & LCU-onderzoekers beschikten over een reeks afleveringen van *The Athenæum* waar in de marge in handschrift de echte namen van de auteurs waren genoteerd bij bijna elke bijdrage, wellicht om auteursvergoedingen te regelen. Het project illustreert de overgang van werken met steekkaarten en fiches in de jaren 1970 en 1980 naar het inschakelen van computers, uiteindelijk personal computers. In de eerste fase werden onder leiding van Wellens ongeveer 150.000 fiches gemaakt. Ze werden chronologisch gerangschikt: de jaargang, de paginanummers, het besproken boek of item werd aangeduid, samen met de anonieme aanduiding, het pseudoniem of de schuilnaam en dan de echte voor- en familienaam van de auteurs. In een bijdrage in 1991 bespraken de projectmedewerkers van de London City University de problemen die de overdracht van de gegevens in een databank veroorzaakten, niet alleen de selectie van informatie om de hoeveelheid gegevensruimte op een harde schijf beperkt te houden (dertig jaar later als criterium nog moeilijk te begrijpen), maar ook de vele interpretatieproblemen en onzekerheden die overbleven bij de transcriptie van informatie.³ Er werden duizenden uren gewerkt aan de steekkaarten en de invoering van gegevens in een databank. *The Athenæum* bood een van de

1 Zie ook D. Duncan, *Index, A History of the. A Bookish Adventure*, s.l. Allen Lane, 2021.

2 <https://www.theindexer.org/publication/issues/> (bezocht op 1-2-2024) en pdf-versie: <https://www.liverpooluniversitypress.co.uk/journal/index> (bezocht op 1-2-2024).

3 M. Hancock-Beaulieu & S. Holland, 'Indexing The Athenæum: aims and difficulties', *The Indexer* 17:3, 1991, p. 167-172, <https://www.liverpooluniversitypress.co.uk/doi/epdf/10.3828/indexer.1991.17.3.7> (bezocht op 1-2-2024).

frontzones in de overgang van oude systemen om parateksten te verwerken en te ontsluiten naar elektronische databanken.

Vandaag is de hele collectie gedigitaliseerd. Het soort van monniken- en pionierswerk dat amper een halve eeuw geleden nog werd verricht door studenten, professoren, administratief en technisch personeel en vele liefhebbers om de inhoud van reeksen publicaties te ontsluiten, is vandaag haast ondenkbaar in Europa. Nu wordt de computer ingeschakeld, mede met grote databanken en artificiële intelligentie (en daaronder verscholen nog steeds ontelbare uren van mensen die in het globale zuiden dat soort programma's trainen). In de vorige eeuw zijn heel wat onderzoekers, ondersteunend personeel en vrijwilligers in volkskunde/folklore studies, vele uren in de weer geweest met notities maken of knippen en plakken van informatie op steekkaarten, parateksten, vaak aan de hand van een lees- en invulraster zoals het plan Hoffmann-Krayer. Om reliëf te zien en kritisch greep te krijgen op wetenschappelijke praktijken en geschiedenissen vandaag, is het belangrijk daar inzicht in te verwerven, vooraleer Big Data operaties uit te voeren.

Dit is een paratekst

Wat is nu eigenlijk een paratekst? Denk bijvoorbeeld aan de elementen op de voorpagina van een gedrukt boek: de titel zelf, auteursnamen, de plaats en datum van uitgave of de jaargang, de naam van de uitgever of de drukker. Of kijk naar allerlei andere randteksten zoals een woord vooraf, een opdracht, een korte inhoud, een blurb, een inhoudstafel, een bibliografie of een voetnotenapparaat. Of bekijk het plaatsnamen-, trefwoorden- of auteursregister: al deze elementen kunnen parateksten worden genoemd. De letterkundige Gérard Genette lanceerde het begrip paratekst in een boekje met de titel *Seuils*, uitgegeven door uitgeverij Seuil.⁴ *Seuil* betekent drempel, de overgang van binnen naar buiten (en omgekeerd). Een gedrukte tekst is zelden een lang, eenvormig blok van letters en wordt meestal niet alleen via het gebruik van alinea's of de lay-out toegankelijker, leesbaarder en aantrekkelijker gemaakt. Parateksten zoals titels, boven- en tussentitels, een inhoudstafel, een korte omschrijving of foto van de auteur op de achterflap, een aantrekkelijke titel of afbeelding op de voorpagina (allemaal paratextuele elementen) helpen een tekst over de drempel, over de toonbank en in de bibliotheek.

Sinds de lancering van de boekdrukkunst in Europa in de 15e eeuw werd er een heel arsenaal van parateksten voor drukwerk ontwikkeld. De naam van de drukker of uitgever, gekoppeld aan een adres (de naam van een stad, soms tot en met de naam van de straat en van het bedrijf) en een datum, was nodig om het boek te bestellen en om commerciële rechten te claimen. Of om overtreders van wetten en normen te vervolgen: denk aan de vermelding van de "verantwoordelijke uitgever" als je vandaag iets laat drukken, bijvoorbeeld een affiche. Sommige van die elementen bevinden zich letterlijk aan de buitenzijde van de kerntekst, zoals op een titelpagina in een ingebonden boek of achteraan in eindnoten, registers of inhoudstafel of onderaan in het geval

4 G. Genette, *Seuils*, Parijs, Seuil, 1987.

Schuiven met bibliografische steekkaarten die deel uitmaakten van Paul Otlets Universeel Bibliografisch Systeem, als deel van het Mundaneum, nu Bergen, België. (foto Zinneke, CC-BY-SA-3.0)

1 van voetnoten. Of een “nihil obstat”: de toelating tot drukken, na controle
2 verleend door een vertegenwoordiger van een kerkelijke overheid. Dat zijn,
3 aldus Genette, periteksten. Er bestaan ook externe teksten over de kerntekst,
4 epiteksten, zoals publiciteitsfolders of boekbesprekingen.

5 In de geschiedenis(sen) van de wetenschappen spelen combinaties
6 van diverse parateksten een belangrijke rol. Bibliotheken konden worden
7 georganiseerd door sortering op auteursnamen en/of titels, met lijsten of met
8 steekkaarten die alfabetisch werden geordend. Die konden ook worden gedrukt
9 en leverden dan bibliografieën op. Combinaties van auteursnaam, titel, plaats,
10 datum en uitgevers konden worden opgenomen in een catalogus, klaar om te
11 worden besteld. Er kon worden voortgebouwd op resultaten van onderzoek van
12 anderen door precieze verwijzingen naar een via auteursnaam, titel, uitgever
13 en datum te identificeren boek of tijdschrift, met opgave van paginanummers.
14 Naast de glossen die bijvoorbeeld in de marge van juridische teksten werden
15 geplaatst, werd vanaf de 17e eeuw het gebruik van noten met verwijzingen naar
16 pagina's in publicaties steeds meer gebruikelijk.⁵

5 Zie A. Grafton, *The Footnote. A Curious History*, Harvard University Press, 1997.

1 Tegen het einde van de 17e eeuw ontstonden ook de eerste tijdschriften
2 die de oude systemen van kennisopbouw via correspondentie een veel grotere
3 reikwijdte, transparantie en zekerheid gaven. In de loop van de 19e eeuw
4 kristalliseerde dit zich verder uit in gespecialiseerde tijdschriften die vaak op
5 specifieke onderwerpen waren gericht, net zoals er mede daardoor afzonderlijke
6 wetenschappelijke disciplines ontstonden. Geleidelijk aan werden ook
7 formules uitgewerkt om die productie in kaart te brengen en te faciliteren,
8 bijvoorbeeld via bibliografische overzichten of steekkaartensystemen.

9 Met zijn werk *The Footnote* heeft Grafton gedemonstreerd hoe vruchtbaar
10 het kan zijn om types van parateksten op lange termijn te volgen. In 2021
11 verscheen een ander meesterwerkje, *Index, A history of the. A Bookish Adventure*
12 *from Medieval Manuscripts to the Digital Age*. Hierbij wordt gefocust op een
13 specifieke reeks producten in de tijd, niet zozeer de informatie op rollen, maar
14 op datacollecties in een boekformaat, de “codex” met ingebonden bladzijden.
15 Het gaat over een geschiedenis van een achttal eeuwen, beginnend in de
16 scriptoria van kloosters en kerken, en daarna aan de hoven van machthebbers.
17 Duncan vraagt terecht om goed te kijken:

18 “The very first webpage, after all, was a subject index. As for the search engine, the
19 port of embarkation for so much of our internet navigation, Google engineer Matt
20 Cutts explains that “The first thing to understand is that when you do a Google
21 search, you aren’t actually searching the web. You’re searching Google’s index of
22 the web”⁶.

23 **William Thoms (1803-1885) & Folk-Lore (studies)**

24 Op 22 augustus 1846 werd in *The Athenæum* een item gepubliceerd onder het
25 kopje “Folk-Lore”. Het was een nieuw soort paratekst, een categorie, waaronder
26 bijdragen konden worden gepubliceerd. De argumentatie voor de paratekst
27 wordt in de tekst zelf gegeven; een pleidooi bij de uitgever om voortaan de
28 paratextuele operatie van de clustering onder folklore uit te voeren. Het is
29 een expliciete interventie om gepaste woordenschat – op het metaniveau van
30 categorieën – te introduceren en vervolgens consistent te gebruiken; een recept
31 dat in het begin van de 21e eeuw opnieuw zou worden gebruikt door UNESCO
32 in verband met het borgen van immaterieel erfgoed. Het concept dat boven
33 de tekst prijkt wordt in de eerste zin tussen haakjes geïntroduceerd en enkele
34 alinea’s verder – opnieuw tussen haakjes expliciet geclaimd “Remember I claim
35 the honour of introducing the epithet Folk-Lore”.⁷ Het gaat over het samenbrengen
36 onder een noemer van specifieke kennis, die dreigt te verdwijnen en moet
37 worden vastgelegd.

6 Duncan, *Index*, p. 1-2.

7 A[mbrose] Merton, [pseudonym voor William J. Thoms], ‘Folk-Lore’, *The Athenæum*, No. 982,
22/8/1846, p. 862c–863a. Ook de volgende citaten komen uit deze bijdrage. Voor een introductie in
het oeuvre van verschillende tijdgenoten, zie R. Dorson, *The British Folklorists. A History*, Chicago, The
University of Chicago Press, 1968.

“Your pages have so often given evidence of the interest which you take in what we in England designate as Popular Antiquities, or Popular Literature (though by-the-by it is more a more a Lore than a Literature, and would be most aptly described by a good Saxon compound, Folk-Lore,-the Lore of the People)-that I am not without hopes of enlisting your aid in garnering the few ears which are remaining, scattered over that field from which our forefathers might have gathered a goodly crop. No one who has made the manners, customs, observances, superstitions, ballads, proverbs, &c., of the olden time his study, but must have arrived at two conclusions:

- *the first, how much that is curious and interesting in these matters is now entirely lost*
- *the second, how much may yet be rescued by timely exertion.”*

Het zou er volgens het voorstel op neer komen allerlei gegevens die in de geheugens en observaties van mensen in het land verspreid zaten samen te brengen en op papier vast te leggen, tot er iemand die in een syntheseboek zou verwerken: *“gather together ...number of minute facts, illustrative of the subject I have mentioned, which are scattered over the memories of its thousands of readers, and preserve them in its pages”*. Het zou dan wachten zijn tot er een soort “James” Grimm zal opstaan die voor de Britse eilanden een soortgelijke antiquarische en filologische prestatie zou leveren als Jacob Grimm voor Duitsland in zijn *Deutsche Mythologie* had gedaan. Kleine feitjes samenbrengen, ook al lijken die afzonderlijk triviaal en onbelangrijk: samen, als systeem, konden die een enorme waarde aannemen of krijgen.⁸

De sleutel zat volgens het voorstel in de lancering van een paratekst, “Folk-Lore”, in combinatie met de kracht van een periodieke publicatie of grote gegevensverzamelingsystemen, wat een hefboomeffect zou kunnen sorteren (vergelijk dit met de aspiratie van de lancering van het concept *“intangible cultural heritage/patrimoine culturel immatériel/immaterieel cultureel erfgoed”* of het opgeleukte concept *“levend erfgoed”* in de 21e eeuw): *“How many such facts would one word from you evoke, from the north and from the south”*... De lezers zouden collectief hun geheugen en ervaring kunnen mobiliseren en iets toesturen uit dankbaarheid voor wat ze elke week in de periodieke publicatie krijgen: *“forwarding you some record of old Time – some recollection of a now neglected custom – some fading legend, local tradition, or fragmentary ballad!”*. Vervolgens benadrukte de auteur de internationale relevantie van dit traject: *“Nor would such communications be of service to the English antiquary alone. The connexion between the Folk-Lore of England (...) and that of Germany is so intimate that such communications will probably serve to enrich some future edition of Grimm’s Mythology.”*⁹

In een postscriptum beschrijft “Ambrose Merton” zijn initiatief als een experiment en kondigt hij een (nooit afgerond) onderzoeksproject over “Folk-Lore” aan.

8 Vergelijk met het initiatief van “Dear mister Thoms”-brieven als een soort folklore-e-tijdschrift in <https://ambrosemerton.org/>.

9 Zie ook de poging tot contact in S. Miller, “Trifles Show Respect’: William J. Thoms’s Letter to Jacob Grimm in 1848”, *Folklore* 125:3, 2014, p. 339-343.

William John Thoms. (Wellcome_Voo28368)

*P.S.-It is only honest that I should tell you I have long been contemplating a work upon our 'Folk-Lore' (under that title, mind Messrs. A, B, and C,-and so do not try to forestall me);-and I am personally interested in the success of the experiment which I have, in this letter, albeit imperfectly, urged you to undertake."*¹⁰

“De redactie” (wellicht Thoms zelf) van *The Athenæum* reageerde in hetzelfde nummer onder meer als volgt, dat ze met het oog op het werk van toekomstige historici “oude gebruiken” en “gevoelens” (!) zouden selecteren. Wie een bijdrage zou inleveren, zou bij een pseudoniem idealiter ook aan de redactie de echte identiteit (echte naam en adres) moeten prijsgeven.

10 Alle voorgaande citaten komen uit Merton, Folk-Lore.

“(…) We have finally decided that, if our antiquarian correspondents be earnest and wellinformed, and subject their communications to the condition of having something worthy to communicate, we may—now that the several antiquarian societies have brought their meetings, for the season, to a close—at once add to the amusement of a large body of our readers and be the means of effecting some valuable salvage for the future historian of old customs and feelings, within a compass that shall make no unreasonable encroachment upon our columns. With these views, however, we must announce to our future contributors under the above head, that their communications will be subjected to a careful sifting—both as regards value, authenticity, and novelty; and that they will save both themselves and us much unnecessary trouble if they will refrain from offering any facts or speculations which do not at once need recording and deserve it.”¹¹

De nieuwe rubriek *Folk-Lore* verscheen een week later, op 28 augustus 1846, met opnieuw een bijdrage van Ambrose Merton (alias William Thoms). Daarbij gaf hij verschillende voorbeelden van legendes en andere verhalen die konden worden opgetekend en gepubliceerd. Hij riep ook op om gegevens over kalenderfeesten door te geven, met aandacht voor wat er werd gedaan en gegeten. Dit was geen oproep om in oude geschriften of publicaties te gaan zoeken, maar om zelf te observeren of zich actief te herinneren.¹² Thoms vulde de volgende maanden en jaren onder zijn pseudoniem verschillende volgende bijdragen in, maar slaagde er ook in bijdragen van anderen te rekruteren. Tussen augustus 1846 en november 1849 zouden na de twee opstartbijdragen van “Merton” 85 afleveringen verschijnen.¹³

Daarna schakelde hij over op een nieuw project, *Notes and Queries*, oorspronkelijk met de ondertitel *A Medium of Inter-Communication for Literary Men, Artists, Antiquaries, Genealogists, etc.*, dat via een vragen- en antwoordensysteem informatie wou oogsten bij antiquaren, andere onderzoekers en geleerden. Thoms gebruikte voortaan zijn eigen naam als hoofdredacteur en lanceerde de nieuwe publicatie op 9 november 1849 met in het eerste nummer beschouwingen over heiligenlegenden en motieven zoals dat van de drie ballen in het Sinterklaasverhaal. Hij lanceerde er een “Folk Lore”-rubriek vanaf 2 februari 1850 en presenteerde het als een vraag van diverse lezers, naar analogie van wat in het tijdschrift *The Athenæum* wordt gelanceerd. Zo zou ook via dit nieuwe kanaal onder de gelanceerde paratekst (zonder verbindingsstreepje) materiaal worden verzameld: *“that any contributions illustrative of The Folk Lore of England, the Manners, Customs, Observances, Superstitions, Ballads, Proverbs, &c., of the Olden Time, will always find welcome admission to our pages. We think, too, we may venture to promise that such communications shall be illustrated, when they admit of it, from the writing of continental antiquaries”*.¹⁴

11 *The Athenæum*, No. 982, 22/8/1846, p. 863b & c.

12 A[mbrose] Merton, ‘Folk-Lore’, *The Athenæum*, 983, 29/8/1846, p. 886c-87a.

13 S. Miller, ‘The Athenæum: The Folklore Columns (1846-9)’, *Folklore* 122:3, 2011, p. 327-341.

14 *Notes & Queries*, First Series, I (2/2/1850, 1).

De herlancering van het concept “folklore” in zijn *Notes & Queries* ging gepaard met een soort één-twee van Thoms/Merton met zichzelf, als initiator en rubriekeditor in *The Athenæum* en nu als hoofdredacteur in de nieuwe publicatie. Duncan Emrich omschreef de demarche als “*one of the most delightful hoaxes in the whole history of our science!*”¹⁵ Het gebruik van zijn eigen naam om het folklore-experiment van “Ambrose Merton” te herlanceren en de lezers in het ongewisse te laten was een techniek om een breder draagvlak en potentieel voor de paratekst te suggereren en te genereren. Het werd een succes want tussen 1850 en 1872, onder het hoofdredacteurschap van Thoms, werden ongeveer 3000 bijdragen over folklore gepubliceerd. In 1872 claimde hij de lancering van het woord om een hele stroming te kanaliseren: “*The subject was ‘tapped’... in that journal on the 22nd August, 1846, in a paper written by myself under the pseudonym of Ambrose Merton, and headed Folk-Lore.*”¹⁶

Meer dan een kwarteeuw later zou Thoms in *Notes & Queries* terugblikken op de voorgeschiedenis:

*“In the year 1846, when the railroad mania was at its height, and the iron horse was trampling under foot all our ancient landmarks, and putting to flight all the relics of our early popular mythology, I had written to the editor of The Athenæum, suggesting what good service he might render to students of popular antiquities by consenting to open his columns to notices of old-world manners, customs, and popular superstition, before they had been all swept away. I was invited to call at Wellington Street and talk the matter over. But instead of seeing the editor, I was received by Mr. Dilke. The result was his ready consent to do what I had asked, on condition that all communications on the subject should be sent on to me, and that I should select for publication such portions of them as in my judgment were worthy of preservation ...”*¹⁷

In *Notes & Queries* verschenen duizenden bijdragen die onder de categorie “folklore” vallen. Het duurde nog tot 2021 voor de eerste tien decennia (1849-1947) via onderwerpsregister werden ontsloten. Het is tekenend dat men het nodig vond allerlei ingrepen te doen om dit op een politiek correct geachte manier te presenteren; een nieuwe ontwikkeling in het paratextuele repertoire: “*A number of ethnic labels have been edited for cultural sensitivity, so Eskimo appears as Inuit, Gypsy as Roma, Hottentot as Khosian, Lapp as Sámi, and Negro as African American. As regards the n-word, it appears once in the title of a proverb and is represented as n*.*”¹⁸

15 Duncan Emrich, “Folk-Lore”: ‘William John Thoms’, *California Folklore Quarterly* 5:4, 1946, p. 355-374, p. 366.

16 *Notes and Queries*, Fourth Series, X (26/10/1872), p. 339-340.

17 *Notes and Queries*, Fifth Series, VI (15/7/1876), p. 4.

18 S. Miller, *The Notes and Queries Folklore Column, 1849-1947: Subject Indexes*, Newcastle upon Tyne, Cambridge Scholars Publication, 2021, p. XII. Op zich ook een mooie case van paratextuele magie: de uitgever heeft niets te maken met Cambridge University Press of de universiteit van Cambridge, behalve dat enkele personeelsleden er gestudeerd hebben. Toch wordt mee gesurft op het symbolisch kapitaal van “Cambridge”.

Van (ook) oudheden tot (ook) folklore tot (ook) volksleven en volkskunde tot (ook) volkscultuur en etnologie tot (ook) immaterieel erfgoed en kritische erfgoedstudies tot ...

Dit soort benaderingen is niet alleen relevant voor de studie van parateksten of voor de geschiedenis van volkskundig onderzoek. Het heeft momenteel een bijzondere betekenis en urgentie in de huidige golf van erfgoed, erfgoedbeleid, erfgoedpraktijken en kritische erfgoedstudies en het streven om dit als een recente ontwikkeling te zien in een bredere historische evolutie. Het is een operatie in de identificatie van voorlopers en het opstellen van (wetenschappelijke) genealogieën. Zo is recent het “*antiquarianisme*” in de 18e en 19e eeuw weer sterk in de belangstelling gekomen, als onderdeel van het uitbouwen van “*critical heritage studies*”, met name de ontrafeling en/of uitrol van een zinvolle voorgeschiedenis, voorlopers en genealogieën (deels zoals historiografie voor “geschiedenis”/geschiedwetenschap werd ontwikkeld, wat als geheel in de transdiscipline “erfgoedstudies” kan worden gerecupereerd en geïntegreerd). Naast bijvoorbeeld het oeuvre van Alain Schnapp¹⁹, moet hier gewezen worden op het baanbrekende werk van de etnologue Anne Eriksen uit Noorwegen: “*From Antiquities to Heritage*”.²⁰ Zij benadrukte dat de opeenvolging van begrippen in de tijd, niet betekent dat wat vooraf kwam zomaar mag worden gereduceerd of weggevaagd, maar dat dit nader moet worden bekeken. Het gaat om meer dan de stellingen als: “oudheden” of “monumenten”. Deden ze toen ook al aan erfgoed?

“To grasp the full meaning of the changing terminology – from antiquities to heritage – it is then necessary to explore the relationship between these terms and the age-based values they represent on the one hand and the variety of shifting concerns, meanings and interests on the other. Which issues have been relevant and dominant, and how are they entangled with the age-based values? In what ways does the changing terminology reflect such contemporary concerns rather than describe the old objects it refers to? This implies that rather than taking eighteenth-century antiquarianism as a simple indication that ‘they were interested in heritage too!’ the language used in different periods will be taken to indicate time-specific ways of relating to the past and producing knowledge about it (...) Including eighteenth-century antiquarianism means entering a landscape where knowledge was structured in other ways and where scholarly disciplines formed other patterns and relations than what came to happen later. This does not only situate the interest in ‘heritage’ within a wider historical frame, it also gives a means to ask other questions about the genealogy of the modern concepts.”²¹

Hoewel de etnologue Anne Eriksen dit niet verder uitwerkt, is de evolutie binnen het volkskundig veld een interessante case. De lancering van het concept

19 A. Schnapp e.a. (red.), *World Antiquarianism. Comparative Perspectives*, Los Angeles, J. Paul Getty Trust, 2013.

20 Zie de cursus “Erfgoed: genealogieën en voorlopers”, direct voortbouwend op het werk van A. Eriksen, *From Antiquities to Heritage: Transformations of Cultural Memory*, New York, Berghahn, 2004.

21 Eriksen, *From Antiquities*, p. 12 en p. 10.

folklore in *The Athenæum* en *Notes & Queries* en dan later in de benaming van verenigingen was een bewuste poging om los te komen van(uit) de benadering van “antiquaren”, in het voorstel van William Thoms/Ambrose Merton door observaties én geheugen/herinneringen in de eigen tijd; ook direct veel ruimer dan “literatuur”. Eriksen zoomt in haar sleutelboek in op die transitie van antiquaren, via nationalisme dat hoogtij vierde in de 19e en vroege 20e eeuw, naar werelderfgoed, beïnvloed door de Conventie voor het natuurlijk en cultureel erfgoed van UNESCO uit 1972:

“nation building, with its drive towards what is specific and unique to the individual nation, has its own international grammar: to a certain extent, all nations are unique in approximately the same way; they develop the same repertoire of uniqueness (...) The contemporary heritage discourse is international for other reasons. Its core and primary proponent is UNESCO, whose work also lay behind the heritage term when it came into frequent use from the 1970s onwards. Today, the vocabulary developed by UNESCO has thoroughly influenced the entire field, far beyond the monuments and sites that are, or strive to be, on UNESCO’s own World Heritage List.”²²

Het is in dit licht interessant om na te denken over de keuzes in het paradigma van de UNESCO-conventie 2003 over het borgen van immaterieel erfgoed, waarbij men zowel probeert afstand te nemen van de terminologieën en hiërarchieën van de werelderfgoedconventie van 1972 en de werelderfgoedlijst, van concepten zoals (nationaal) “uniek” maar ook van concepten zoals folklore en volksleven/volkscultuur/volkskunde. Dit ontrafelen en de meerlagigheid, zowel in de tijd als in de ruimte, voldoende rijk en niet reductionistisch in beeld laten komen en manieren te vinden om dit te representeren en te hanteren: dat is wat volgens mij niet op de agenda staat maar moet worden gezet. Dit moet dan weer ingepast worden in de inspanningen om “kritische erfgoedstudies” te positioneren ten opzichte van fasen in die 19e-eeuwse disciplines, zoals folklorestudies of “bronnen-gebaseerde” geschiedschrijving.

Het brede onderzoeksprogramma dat Anne Eriksen lanceerde, laat ook toe om bepaalde strategieën die in die eerste basisteksten van William Thoms over “Folk-Lore” kunnen worden gedetecteerd, te zien en te begrijpen. Zie bijvoorbeeld de volgende passage die linkt met een van grote debatten in erfgoedstudies, namelijk rond historiciteitsregimes en het oeuvre van Koselleck en Hartog over evoluties in de 19e eeuw/het nieuwe historiciteitsregime:

“Only the scientist, the new history scholar, is able to understand the meaning of past events and to analyse the underlying structures of the historical processes. Hartog points out how an expectation of synthesis and generalization followed the discipline of history during the nineteenth century, together with an inclination towards teleological history writing. The new historians were expected to be able to find patterns and to establish laws that would explain past events and assemble all historical facts. Such an operation could only be executed from the future – the present of the new scholars – towards the past. The past must be seen from the future for its true meaning to be discovered (...) The nineteenth century saw the

22 Eriksen, *From Antiquities*, p. 12.

birth of a number of disciplines all informed by the new regime. In addition to history itself, archaeology, ethnology and folklore studies, religious history and modern historical philology entered the scene, sharing the basic assumption of history as a process of change.”²³

Zoals kan blijken uit de volgende citaten, vestigt Eriksen er niet alleen de aandacht op dat UNESCO-referentiekaders vandaag de terminologie zwaar beïnvloeden. Ze benadrukt ook dat men niet zomaar alle voorgaande kaders en welke uitgangspunten, methoden en concepten daarmee verbonden zijn, mag wegvegen en vervangen door het begrip erfgoed, maar een andere verhouding moet zoeken of moet trachten te doorgronden welke structurele kenmerken en mechanismen in een “black box” zoals “folklore studies” of “volkskunde” zaten in de tweede helft van de 19e en de 20e eeuw. Een van de vragen die daarbij relevant kan zijn is te kijken naar een paratextueel mechanisme, een machine haast, die misschien zelfs een “canon” genereerde, die tot het begin van de 21e eeuw stand hield. Biedt het oude classificatieplan Hoffmann-Krayer die insteek, is een van de vragen die worden behandeld? En wat kwam er dan in de plaats? Zoals in een aantal bijdragen in dit nummer van *Volkskunde* duidelijk wordt, biedt het citatie-indexapparaat van Web of Science, daarin niet voldoende houvast. Het zal breder moeten worden benaderd en de hypothese van Anne Eriksen dat we ook hier weer moeten kijken naar historiciteitsregimes houdt steek. In de laatste twee à drie decennia van de 20e eeuw en het begin van de 21e eeuw, vond er volgens Hartog opnieuw een verschuiving van het historiciteitsregime plaats: op het heden gericht. Wat betekent het (te borgen immaterieel erfgoed) NU in het (samen)leven van mensen (gemeenschappen groepen en individuen, stakeholders) is een van de belangrijkste vragen in de UNESCO-conventietekst uit 2003.

“The presentist regime, and the dominant position of heritage within it, (...) Its distinctive feature is a lack of direct communication with both past and future, leading it to circle around the present, to historicize it and to see the past exclusively from the perspective of its usefulness to the present. (...) Is it simply a contemporary hiatus before we return to believe in a more or less glorious future, or does it represent a genuinely new mode of temporal experience caused by the revolution in information technology and globalization.”²⁴

Op het pad van Hoffmann-Krayer: de Internationale Volkskundige Bibliografie

In Zwitserland zou een bibliografie over volkskundige onderwerpen, die in het *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* verscheen tussen 1898 en 1918 de basis leggen voor een van de grote bibliografische systemen in de 20e eeuw. Een sleutelfiguur hierbij was Eduard Hoffmann-Krayer (1864-1936). Hij lag in 1896 mee aan de basis van het *Schweizerische Gesellschaft für Volkskunde*. Hij was redacteur van het tijdschrift *Schweizerisches Archiv für Volkskunde* (vanaf 1897,

23 Eriksen, *From Antiquities*, p. 24-25.

24 Eriksen, *From Antiquities*, p. 26.

momenteel ook ontsloten in *Web of Science*)²⁵ en het contactblad *Schweizer Volkskunde* (1911-2019, toen ook die dominosteen viel). Hij publiceerde *Die Volkskunde als Wissenschaft* (1902). Hij zou ook meewerken aan het reuzeproject van het *Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens* (1927-1941). Wat ons hier vooral aanbelangt, is zijn rol in het maken van een paratextueel apparaat, een hiërarchisch systeem van codes die als metadata aan artikelen in tijdschriften en boeken werden toegevoegd. Hoffmann-Krayer legde die basis in 1902 voor de ontsluiting van teksten in Zwitserland. Hij mocht vanuit Bazel de redactie verzorgen van de eerste aflevering van een *Internationale Volkskundliche Bibliographie*, te beginnen in het jaar 1917. Hij bouwde verder op zijn systeem van net na de eeuwwisseling. Hiermee wordt, in de vorm van een samenhangende, hiërarchische reeks rubrieken, een systeem geïntroduceerd dat processen van padafhankelijkheid genereert. Hoe meer onderzoekers en instituten het systeem overnemen, hoe meer gegevens kunnen worden gecombineerd en vergeleken, zowel in de tijd als in de ruimte. Hoe groter dit systeem wordt, hoe moeilijker het is ervan af te stappen. Zo werd in diverse landen, organisaties en netwerken in die jaren systemen opgezet op basis van dat plan, wat in concreto vorm kreeg in georganiseerde steekkaartensystemen en publicaties, een beweging die na de Tweede Wereldoorlog wordt versterkt. Dit pad zou zo intensief worden bewandeld en de feedbackprocessen en bereidheid tot aanpassing en transformatie zouden zo moeilijk lopen dat alles kort voor en kort na het jaar 2000 implodeerde.

De eerste aflevering van de (*internationale, vooral Duitstalige*) *Volkskundliche Bibliographie* verscheen in Straatsburg in 1919. Het werd door Uitgeverij Walter de Gruyter (Berlijn) gepubliceerd van 1920 (over het jaar 1918) tot 1941 (over de jaren 1935/36). Hoffmann-Krayer drukte zijn stempel tot 1931, toen zijn leerling Paul Geiger uit Bazel de redactie overnam (om de literatuur uit 1925 en 1926 in zijn eerste deel te behandelen). Het laatste deel onder de titel *Volkskundliche Bibliographie* (over de jaren 1935/36) verscheen in 1941. Pas in 1957 zou door Akademie Verlag te Berlijn de bibliografie van de ontbrekende jaren 1937-1938 worden gepubliceerd. In 1949 werd de selectie van titels over “folklore” voor de jaren 1939 tot 1941 en in 1950 voor de jaren 1942-1947 gepubliceerd. Ondertussen waren immers in Zwitserland, bij G. Krebs te Bazel, nog de afleveringen voor 1948-1949 (in 1954), 1950-1951 (1955) verschenen en zou in 1959 de aflevering over 1952-1954 verschijnen. Daarna werd het project overgenomen door de uitgeverij R. Habelt te Bonn, die in 1962 de aflevering van 1955-1956 publiceerde en in 1979 de aflevering van 1975-1976.

Omtrent Europese (en mondiale) folklore en volkscultuur

Een van de opmerkelijke lijnen in dit verhaal is dat UNESCO en zijn voorganger herhaaldelijk een rol hebben gespeeld in het versterken en daarna verlaten van het pad van Hoffmann-Krayer. In oktober 1928 was in Praag de *Commission des Arts et Traditions Populaires* (CIAP) opgericht, tijdens een *Congrès des arts*

25 De hele reeks van 1897 tot vandaag is in de vorm van een pdf per jaargang beschikbaar op <https://www.e-periodica.ch/digbib/vollist?UID=sav-001> (bezocht op 2-2-2024).

populaires, georganiseerd door de Volkerenbond. Een langetermijngeschiedenis over de rol van de Volkerenbond en daarna UNESCO in het verhaal van passende woordenschat, moet nog worden gemaakt. Bjarne Rogan heeft getracht een aanzet te geven tot een geschiedenis van SIEF en CIAP. Hij citeerde daarbij onder meer Albert Marinus die aanduidde hoe een woord zoals “folklore” of “ethnografie” al in het interbellum problematisch werd geacht en dat werd getracht het te vermijden.

“The Belgian participant, Albert Marinus, gives a fuller explanation (Actes [...] 1956, 18): You have perhaps observed that the word “folklore” was used neither for the congress nor for the commission [CIAP] that came out of it. The simple reason is that to the former League of Nations, the word “folklore” was banished, just as was the word “ethnography”. Actually, they believed that the word “folklore” would give stuff to political claims, and that the populations would not resist from claims, with reference to similarities in costume, songs, etc. Such attitudes were to be feared especially for disputed regions between neighbouring countries.”²⁶

Het verdient nader onderzoek welke bibliografische strategieën in deze netwerken werden ontplooid. Terwijl in de Duitstalige gebieden het werk aan de *Volkskundliche Bibliographie* gewoon verderging, en er in diverse landen initiatieven waren om hier ook mee te werken, hadden de terugtrekking van Duitsland (1933) en Italië (1936) uit de Volkerenbond en de ideologie van nazisme en fascisme, een verlamme impact op internationale samenwerking en op CIAP, net als de werking van het IIIC.

Vanaf 1945 werden stappen gezet om CIAP herop te richten, mede onder impuls vanuit de pas opgerichte organisatie UNESCO. Na de heroprlichting in 1947, kon CIAP vanuit Parijs, meer bepaald het *Musée des Arts et Traditions Populaires*, een werking als ledenvereniging ontplooiën. Een van de belangrijke stappen was het deel uit maken van een UNESCO-satelliet, CIPSH (*Conseil International de Philosophie et des Sciences Humaines*), wat toegang gaf tot een financiering. Een van de instrumenten die ze onmiddellijk presenteerden voor subsidies was de internationale volkskundige bibliografie. Ze konden hiermee een brug slaan naar de interbellumperiode, het project onttrekken aan het verslagen Duitsland en de internationalisering afdwingen. Maar tegelijkertijd bleef men met hetzelfde paratextueel apparaat aan de slag gaan, met andere woorden de vooroorlogse canon (vanuit Midden-Europa) reproduceren.

In 1949 werd de selectie van titels over “folklore” voor de jaren 1939 tot 1941 en in 1950 voor de jaren 1942-1947 gepubliceerd. Er werd geopteerd om niet alleen het droge codenummer als paratekst te gebruiken, maar de titels voluit te spellen, en direct in drie talen. Dit was ook een politieke keuze, naast Duits, werden de voertalen van UNESCO voortaan ook gebruikt.

Bjarne Rogan heeft de geschiedenis van CIAP onderzocht en gewezen op de in zijn ogen wel heel bijzondere transitie (in 1964) naar SIEF, versta ook de buitengewoon hardnekkige ruzies en machtsstrijd. Een factor bleek de financiering van UNESCO en hoe (slecht) dat blijkbaar beheerd werd. Er was

26 B. Rogan, ‘When the Folklorists Won the Battle but Lost the War: The Cumbersome (Re-)Birth of Sief in 1964’, *Cultural Analysis* 13, 2014, p. 23-50.

binnen CIAP ook een heftige inhoudelijke strijd rond fundamentele kwesties: “*One of the main issues at stake was the relation between folklore and ethnology (understood as the study of material culture and social life), another the relation to anthropology, a third the delimitation of the field (Europe or the whole world), a fourth the designation of the discipline(s).*”²⁷

Vanaf 1957 was de druk vanuit UNESCO opgevoerd op CIAP om de financiën in orde te brengen en de legitieme aanwending van de projectmiddelen voor de bibliografie en een woordenlijst te verantwoorden. Er was ook druk om een fusie met IUAES (*The International Union of Anthropological and Ethnological Sciences*) te overwegen, zeker nadat ze vanaf 1959 een zitje binnen CIPSH moesten delen. Dit kan ook geduid worden als een reeks impulsen om het Europese referentiekader van “folklore” door globale perspectieven in te ruilen (zoals in 2003 uiteindelijk zou gebeuren). In het verhaal van Bjarne Rogan over de machtsstrijd tussen enerzijds Sigurd Erixon (1888–1968) en anderzijds Kurt Ranke (1908–1985), professor volkskunde in Göttingen (en onder andere K.C. Peeters) wordt duidelijk dat de financiering van de IVB een van de kwesties en hefbomen was. Enerzijds waren er de impulsen om bredere referentiekaders te aanvaarden, met de combinatie van antropologie, etnologie en folklore. Anderzijds waren er middelen om te trachten het traject weer meer onder controle te krijgen vanuit volkskundige netwerken.

Vanaf 1959 bood Ranke aan de *Internationale Volkskundliche Bibliographie* met Duitse Marken te cofinancieren (waardoor de druk en US dollars van UNESCO om het Europese kader te overstijgen en in de richting van globale antropologie te bewegen konden worden geneutraliseerd), op voorwaarde dat het beheer van de IVB van Zwitserland naar West-Duitsland zou worden verplaatst en dat een Duitse uitgever de publicatie zou mogen verzorgen. Rogan heeft de kunstgrepen gereconstrueerd om te snappen hoe een groep volkskundigen de volgende jaren geleidelijk greep op CIAP probeerde te krijgen en om die in een ander type van organisatie te veranderen, om de continuïteit te verzekeren. Hij reconstrueerde hoe Ranke en zijn medestanders (Roger Lecotté, Roger Pinon, Robert Wildhaber en Karel Constant Peeters) de organisatie overnamen/kaapten/heroriënteerden/redden (afhankelijk van het perspectief) en herdoopten in SIEF. Enerzijds kan hierover, aldus Rogan, een roman worden geschreven, suggererend dat “*The Gang soon declared themselves the legal Board of CIAP and started deliberations with UNESCO. They dreamed of a world-embracing organization with splendid headquarters in Brussels—in the fashionable Palais de Congrès or the no less famous Parc du Cinquantenaire.*”²⁸ Hier lijken ook echo’s van het Mundaneum door te klinken. Anderzijds was het een strijd over de relatie tussen onderzoekers die focusten op materiële cultuur en technologie versus onderzoekers van wat we vandaag immaterieel erfgoed zouden noemen (“folklore”, “folkloristen”), of meer uitgebreid tot het volksleven. Of onderzoekers en beleidsmakers die voor een koepel of platform willen blijven gaan en hoe breed die dan moest zijn (empirische cultuurwetenschap, “volkskunde” en/of antropologie in de brede zin; vandaag erfgoed).

27 Zie voor deze paragraaf <https://www.siefhome.org/about/history> (bezocht op 28-12-2023).

28 Rogan, When, p. 35.

De strategische en tactische manoeuvres leidden in 1964 tot een opheffing van CIAP en diverse afsplitsingen. Het was de start van SIEF, onder impuls van protagonisten zoals Kurt Ranke en K.C. Peeters (die ook van 1964 tot 1971 voorzitter zou zijn). Zoals al blijkt uit de F en E in SIEF, werden verhalenonderzoek/folklore en etnologie/studie van groeps culturen toch nog onderscheiden, was er geen directe aansluiting met antropologie, bleef de focus Europa (en gebieden buiten Europa waar de taal van de Europese kolonisator nog werd gesproken, inclusief Zuid-Afrika) en kon een benaming zoals volkskunde nog steeds functioneren, naast folklore, onder de bredere term “volksleven” en aanverwante begrippen. Het plan Hoffmann-Krayer was voor die aanpak goed geschikt.

In de jaren 1970 werden er binnen het veld van “volkskunde” in West-Duitsland heftige discussies gevoerd over concepten zoals volksleven, over de relatie met de periode voor, tijdens en na de Tweede Wereldoorlog en over de vraag of er geen radicale breuklijnen en transformaties moesten zijn, tot en met het herdopen van de benaming van het vakgebied.²⁹ Deze discussies werden mutatis mutandis in verschillende landen gevoerd, inclusief Nederland. SIEF bleek in het laatste kwart van de 20e eeuw niet de structuur die dit kon kanaliseren of sterk faciliteren. Grotere hervormingen bleven uit, ook in de volkskundige bibliografie, al werden wel pogingen ondernomen.

De IVB-werkgroepen van Alsheimer (1990-1998)

In de late jaren 1980 en in de jaren 1990 probeerde Rainer Alsheimer (1941-2013) vanuit en met de Universiteit van Bremen het IVB-project te redden. Hij poogde eigentijdse technologie te omarmen (zoals cd-romtechnologie of de combinatie van input uit databanken.) Hij probeerde verder het classificatieplan uit 1917 te hervormen. Hij gaf aan dat er daarrond veel weerstand en bezorgdheid was, onder andere vanuit België, met expliciete verwijzing naar enkele artikels in *Volkskunde*, onder meer in de jaren 1970: “Zuletzt am Band 1975/76 (1979) hatte Rolf W. Brednich geringfügige Systematikänderungen vorgenommen: Das Kapitel I (Gesamtvolkskunde) war im allgemeinen Teil der ‘International Bibliography of Social and Cultural Anthropology’ angeglichen worden und die Systematikgruppe XXII (Namen) wurde aufgegeben. Titel zur Namenkunde fanden Platz in den Kapiteln Sprache oder Siedlung (z.B. Ortsnamen). Aber selbst diese geringfügigen Korrekturen führten zu einer warnenden Kritik aus Belgien”.³⁰

Hij ondernam een nieuwe poging na 1989, door een “institutionaliseringsoperatie” uit te voeren³¹ en de coördinatie in Bremen te centraliseren, maar tegelijkertijd ook in te spelen op de ontwikkelingen door de val van

29 J.J. Voskuil, ‘De Tübingers nemen afscheid om te blijven’, *Volkskunde* 72:4, 1971, p. 369-375.

30 De bijbehorende referenties waren Brednich, en Stefaan Top, ‘Het plan-Hoffmann-Krayer gewijzigd’, *Volkskunde* 80, 1979, p. 311-318. Zie Rainer Alsheimer, ‘Die Systematikkussion der IVB-Mitarbeiter als Austausch von europäischen (Volks-)Kulturmodellen’, in: Rainer Alsheimer e.a. (red.), *Internationale Volkskundliche Bibliographie. Systematik und Datenbanken*, Wenen, Verein für Volkskunde, 1996, p. 11-18, citaat p. 13.

31 Zie Rainer Alsheimer, ‘Die Internationale Volkskundliche Bibliographie (IVB) auf dem Wege zu einer Institutionalisierung’, *Ethnologia Europaea* 19, 1989, p. 203-205.

de communistische regimes en van het IJzeren Gordijn. Er werden diverse studiedagen georganiseerd, met de medewerkers uit verschillende landen, waarover ook in het tijdschrift *Volkskunde* werd gerapporteerd.³²

Het bleek heel moeilijk om de impliciete canon op te geven en los te komen van het schema van Hoffmann-Krayer. De problemen van padafhankelijkheid bleven meespelen, ondanks de groeiende ervaring van problemen, ontbrekende categorieën en problematische concepten. Men wou de onderlinge vergelijkbaarheid en 'eenvoudige zoek- en vind-strategieën' niet opgeven. Rainer Alsheimer maakte een haarscherpe analyse. "*Nicht nur Hoffmann-Krayers Kulturmodell, sondern auch solche in Jahrzehnten gewachsenen Unregelmäßigkeiten hatten die verschiedenen Herausgeber der IVB in Kauf genommen, um dem Benutzer die Vergleichbarkeit der Kapitel zwischen den verschiedenen Bänden zu erhalten (...) Der Preis für die versuchte Treue zur ursprünglichen Gliederung war häufig Unverständlichkeit oder Redundanz.*"³³ "Trouw", of zoals K.C. Peeters het in 1964 uitdrukte "tucht", was een sleutel om te begrijpen in welke canon deze discipline gevangen zat en hoe moeilijk het was het open te breken. Het is volgens mij een van de redenen waarom ctrl-alt-delete of "reboot"-operaties, het opnieuw opstarten van systemen, in het begin van de 21e eeuw nodig waren. Denk aan operaties zoals de poging tot naams- en referentiekaderveranderingen in het boek *Volkscultuur. Een inleiding in de Nederlandse etnologie* (2000) of de "safeguarding intangible heritage"-operatie op het niveau van UNESCO (2003) of in de jaren 1990 het de facto een punt proberen te zetten in de "Volkskundige Bibliografie"-trajecten.

Alsheimer probeerde nog een ultieme doorstart, maar daarvoor was een grondige reflectie over een update en mogelijk herstructurering of grondige aanpassing van het plan Hoffmann-Krayer aan de orde. Om dit te begeleiden (stimuleren, remmen of kanaliseren?) werd binnen SIEF een *Europese Commissie voor de volkskundige/etnologische bibliografie* opgericht. Het project bleef functioneren via een aanlevermechanisme vanuit verschillende landen. Rainer Alsheimer organiseerde verschillende werkbijeenkomsten met de correspondenten en andere belangstellenden. De vergaderingen vonden plaats in onder andere Lilienthal (bij Bremen) in 1990, Neusiedl am See (Burgenland) in 1991, in Petronell-Carnuntum (Neder-Oostenrijk) en Kittsee (Burgenland) in 1994, Amsterdam in 1996 en in Třešt (Tsjechië) in 1998. In dit tijdschrift besprak Stefaan Top in 1994 al de eerste vergaderingen. Hier brengen we nog enkele andere accenten aan en gaan we nader in op de laatste twee vergaderingen en de rijke verslagboeken van de laatste twee samenkomsten.

Bij de start van de discussies in de bijeenkomst in Lilienthal in het voorjaar van 1990, waar een dertigtal medewerkers van IVB uit twaalf landen aan deelnamen, liepen de emoties hoog op. Het werd duidelijk dat het ging over de impliciete canon en bij uitbreiding het vakgebied volkskunde zelf en de noodzaak tot updating en aanpassingen. De groepsdynamiek lag heel moeilijk. Alsheimer gaf aan dat men de breuk kon redden door de discussie naar volgende vergaderingen op te schuiven. Er werd getracht concepten zoals etniciteit, groepen, milieu, gender of economie een plaats te geven en de problematiek

32 Stefaan Top, 'Internationale Volkskundige Bibliografie (IVB)', *Volkskunde* 95, 1994. p. 33-42.

33 Alsheimer, *Internationale*, p. 14.

van mogelijk “etnische”, religie- of taalgebonden spanningen (zoals die in de Balkan in de jaren 1990 opflakkerden en tot oorlog leidden) onder ogen te zien en de implicaties van oude ordeningen en modellen te begrijpen. Kon er een plaats worden gegeven aan diverse modellen over cultuur en maatschappij of over wat later in debatten duurzaamheid en diversiteit werd genoemd? Was het beter zoveel mogelijk bij elkaar te houden zoals het was en zo lang mogelijk met de klassieke volkskundige canon te werken of op een andere manier met historiciteit en diversiteit om te gaan? De volkskundige netwerken in Europa rond de volkskundige bibliografie raakten er niet uit.

Kon een concept als “volkscultuur” tussen aanhalingstekens soelaas bieden? Dat kwam in de jaren 1990 op tafel. Rainer Alsheimer merkte op dat het begrip “volkscultuur” in de sociale (cultuur)geschiedenis in Engeland en Frankrijk met interessante nieuwe inhoud werd opgeladen, denk aan het oeuvre van onderzoekers zoals Peter Burke, Robert Muchembled of Roger Chartier, terwijl de “Volk”-concepten in Duitsland al sinds de jaren 1960 onder vuur lagen. Dit werd onder meer door de vertegenwoordigers vanuit Nederland (uit het Meertens Instituut) op tafel gelegd, met nadruk op dynamische groepsprocessen. Wat hier werd bedoeld, zou enkele jaren later worden samengevat in het Volkscultuur-boek uit 2000. Dit leek voor ondergetekende toen ook de beste optie, ook in de strategie van het Vlaams Centrum voor Volkscultuur waarvan ik in 1999 directeur was geworden, om in te zetten op het concept “volkscultuur”, tussen aanhalingstekens.

Er werd getracht in te spelen op de technische ontwikkelingen, zoals de cd-rom-technologie in het midden van de jaren 1990, toen veelbelovend, vandaag achterhaald. De ontwikkelingen van “cloud”-oplossingen in het begin van de 21e eeuw en het verdwijnen van cd en cd-romspelers, ook in notebooks bijvoorbeeld, maakte dit tot een niet duurzame keuze.³⁴ Het is duidelijk dat in de jaren 1990 kansen zijn gemist, niet alleen in het proberen het plan Hoffmann-Krayer te updaten, maar ook mogelijke online-applicaties. In het woord vooraf in het verslagboek van de eerste bijeenkomst in 1990 poneerde Klaus Beitzl van het Oostenrijkse volkskundemuseum in Wenen dat “*Die Volkskunde/ Europäische Ethnologie ist eine „ordentliche“ Wissenschaft. Sie pflegt, ihr Äußeres mit einem gelegentlichen Blick in den Spiegel zu prüfen: „Die Internationale Volkskundliche Bibliographie (IVB) bleibt das wichtigste Forschungsinstrument der Volkskundler in der westlichen Welt“* (James Dow).³⁵ Dow was niet alleen een Amerikaanse

34 In de bundel wordt ook gewezen op het feit dat toen ook ISI met cd-roms in de weer was: zie op p. 63, ARTS & HUMANITIES CITATION INDEX COMPACT, DISC EDITION (A & HCI CDE) met 7000 tijdschriften sinds 1990; zie Rainer Alsheimer e.a. (red.), *Internationale Volkskundliche Bibliographie. Systematik Und Datenbanken*, Wenen, Verein für Volkskunde, 1996 (Papieren der 5. Tagung der Arbeitsgruppe für die Internationale Volkskundliche Bibliographie (IVB) vom 8. bis 10. September 1994 in Petronell-Carnuntum (Niederösterreich) und Kittsee (Burgenland). Im Auftrag des Vereins für Volkskunde in Wien und der SIEF-Kommission für Bibliographie, Information und Dokumentation): <https://permalink.obvsg.at/AC01615814> (bezoekt op 2-2-2024). De databanken van ISI, het latere Web of Science, speelden nog geen belangrijke rol in de strategie van de volkskundige bibliografie.

35 K. Beitzl & E. Kausel, *Internationale und nationale volkskundliche Bibliographien. Spiegel der Wissenschaft Volkskunde/Europäische Ethnologie*, Wenen, Verein für Volkskunde, 1991.

professor gespecialiseerd in de geschiedenis van Duitsland en *Volkskunde*, maar gedurende een decennium, de jaren 1980; ook de voorgaande eindredacteur van de *Internationale Volkskundliche Bibliographie*. Beitz vertelde maar de helft van het verhaal waaruit hij het citaat geplukt had. In de inleiding van de laatste door hem gecoördineerde IVB benadrukte Dow dat het erg belangrijk en dringend zou zijn samen te werken met een soortgelijk instrument, namelijk de MLA, en ook omdat daar volop met digitale ontsluiting werd gewerkt. In de toekomst zouden de (para)teksten online moeten kunnen worden aangeboden en doorzocht.³⁶

Dow was een professor Duitse taalkunde en folklore studies aan Iowa State University. Hij was niet alleen gespecialiseerd in *folklore studies* in Amerika (onder andere over de amishgroepen of volkscultuur in Wyoming), maar ook in de studie van volkskunde in Duitsland en Oostenrijk, in het bijzonder in de Naziperiode.³⁷ In de bijdrage van Dow tot de bundel van de bijeenkomst in 1990 klinkt een heel andere boodschap door. Hij rakelt op dat hij enkele maanden na de publicatie van de vorige aflevering van de IVB, per luchtpost van de voorzitter van het *Deutsche Gesellschaft für Volkskunde* moest vernemen dat hij afgezet en vervangen was als hoofdredacteur van de IVB, zonder verdere discussie of motivatie. Toen de nieuwe coördinator, Rainer Alsheimer, hem enkele maanden later in de marge van het DGV-Kongress in Göttingen vroeg of hij verder als IVB-vrijwilliger bijdragen over Amerikaanse publicaties wou leveren, was het antwoord: “*Nein, danke ...*”. Hiermee werd ook de aansluiting met de MLA-folklore-databank gemist, een traject waaraan Dow zich voortaan zou wijden (naast het schrijven van enkele baanbrekende studies over hoe volkskunde en nazisme in de jaren 1930 en 1940 zich samen ontwikkelden). De MLA-bibliografie werd vanaf 1923 gemaakt en gedrukt. Ze hadden echter de *switch* gemaakt naar een elektronische versie, eerst om de gedrukte bibliografie te maken, daarna om in de jaren 1990 via cd-roms te werken, en uiteindelijk online te functioneren (sinds 2009 is het maken van gedrukte werken opgegeven). In 1989 was deze transitie volop bezig. Er werd een afzonderlijk volume V “*Folklore*” uitgegeven in de *MLA International Bibliography of Books and Articles on the Modern Languages and Literatures*. Dow duidde aan wat de uitdaging was. In een eeuw tijd was de situatie veranderd van een werkwijze waarbij (academische) onderzoekers eigenlijk vooral een handvol tijdschriften lazen, waarop ze individueel waren geabonneerd of die in de bibliotheek van de instelling waaraan ze waren verbonden beschikbaar waren (variërend van 1 tot een 30-tal). Er werden instrumenten ontwikkeld om dit te verruimen, enerzijds door terug in de tijd te gaan en anderzijds om breder te volgen (in realiteit vaak binnen het net aangehaalde bereik). Een instrument als IVB of MLA kon dit via pooling en selectie oprekken tot honderden of zelfs “7000” tijdschriften. Maar er waren veel meer tijdschriften en boeken op de markt en dit noopte volgens Dow tot andersoortige bibliografieën. In de taal- en

36 J. Dow (red.), *Internationale Volkskundliche Bibliographie für die Jahre 1983 und 1984*, Bonn, Rudolf Habelt, 1988, p. V. J. Dow, ‘Recent Developments in the ‘International Folklore Bibliography.’, *Folklore Americano* 43, 1987, p. 33-41.

37 Zie James R. Dow, *German Folklore: A Handbook*, Bloomsbury Publishing, 2006.

communicatiewetenschappen in de Verenigde Staten was het MLA-instrument een van de vroege zwaluwen.

James Dow spelde het in 1990/1991 uit voor de Europese collega's: *“Neue Bereiche geistigen Forschens und neue Methoden der kritischen Analyse haben schon Generationen von modernen Geisteswissenschaftlern angezogen. Ebenso wie die Gebiete und die Methodologie wissenschaftlicher Forschung expandierten, nahm auch das Bedürfnis nach neuer Forschungsliteratur zu. Während Wissenschaftler früherer Zeiten sich auf dem Laufenden hielten, indem sie eine Handvoll von Zeitschriften lasen, steht dem heutigen Wissenschaftler nicht nur eine größere Bandbreite von relevanten Forschungsgebieten offen, sondern auch ein enormes Aufgebot von Zeitschriften und Monographien, die diese Forschungsgebiete dokumentieren”*.³⁸ Dow stelde dat in het begin van de jaren 1990 bibliotheken en onderzoekers ofwel de vijf delen van de MLA (1989) kochten ofwel een van de vijf boekdelen die thematisch georiënteerd waren (deel V was folklore, ongeveer 3000 items per aflevering). Er werd gewerkt met een vaste thesaurus en met velden met eigen trefwoorden. Hij speculeerde over de mogelijkheid dat bijvoorbeeld mensen die in genderstudies waren geïnteresseerd in de toekomst een gedrukt volume met alle relevante verwijzingen in de vijf delen zouden kunnen bestellen; een soort print-out-on-demand, dankzij de beschikbare elektronische databanken van de MLA. Verder legde hij uit dat de praktijk zo was dat bibliografische steekkaarten nog steeds werden ingevuld en dan werden ingetikt op de mainframecomputer in New York. Hij voorzag dat in de nabije toekomst mensen misschien op “diskettes” de informatie zouden kunnen invoeren en dan met de post zouden opsturen naar de Big Apple.

MLA basisplan voor Folklore	
Folklore History and Study of Folklore History of Folklore Archives Museums Research Methods (Folklore)	Folk Literature Folk Speech Play Folk Narrative Folk Poetry
Ethnomusicology Folk Dance Folk Music Musical Instruments	Folk Belief Systems Folk Medicine Magic Religion Science
Folk Rituals Festivals Folk Drama Games Rites	Material Culture Folk Art Folk Craft Technology

38 Citaten en overzicht in J. Dow & D. Uchitelle, 'Volkskundliche Arbeit bei der MLA', in: K. Beitzl & E. Kausel, *Internationale und nationale volkskundliche Bibliographien. Spiegel der Wissenschaft Volkskunde/ Europäische Ethnologie*, Wenen, Verein für Volkskunde, 1991, p. 69-88.

“Wissenschaftlicher Diskurs und elektronische Datenverarbeitung”

In het jaar 2000 verscheen een laatste boekje, waar de lezingen en conclusies van de bijeenkomsten van de IVB-werkgroepen, gehouden te Amsterdam (1996) en te Třešt (1998).³⁹ Het boekje kende, zeker in België en Nederland geen goede verspreiding en het werd jammer genoeg niet eens uitvoerig in dit tijdschrift (Volkskunde) besproken. Het biedt nochtans een mooie momentopname van het einde van anderhalve eeuw *Folk-Lore studies* en volkskunde en het begin van een nieuw datatijdperk. Het bevat ook een bijdrage van Eveline Doelman waarvan stukken van de inhoud niet had misstaan in het in hetzelfde jaar gepubliceerde sleutelwerk *Volkscultuur: een inleiding in de Nederlandse etnologie* van haar mannelijke collega's in het Meertens Instituut.

Bernd Stickfort stelde vast dat het internet, in het bijzonder het wereldwijde web, in de tweede helft van de jaren 1990, steeds nuttiger en belangrijker leek te worden, ook voor volkskundigen. Voor zijn vakgenoten bood hij tips over nieuwsgroepen en websites. Hij detecteerde het sinds 1 januari 1998 genomen initiatief van de bibliotheek van de Humboldt-Universität te Berlijn om een “*Sammelschwerpunkt Allgemeine und vergleichende Volkskunde*”, te beginnen met een portaalsite dat de weblinks en de aanwezige cd-romverzameling ordende onder de rubrieken “volkskunde/visuele etnologie/muziek-etnologie/migratie/cultuurwetenschappen in de praktijk/virtuele cultuur”. Hij gaf mee dat vragen vanop afstand per e-mail of per brief konden worden gesteld. Verder merkte hij op dat er wellicht een generatieprobleem was, aangezien de meeste volkskundigen toen niet verder geraakten dan het gebruik van e-mail, voor zover ze daar al voor openstonden.⁴⁰ Eveneens interessante tijdsdocumenten zijn de verslagen van de perikelen om met de toen beschikbare software in de computers waarmee de IVB verwerkt en drukklaar werd gemaakt, in het bijzonder in de lay-outfase, verschillende lettertekens in verschillende talen weer te geven. Zeker als dit in één veld moest gebeuren, bijvoorbeeld bij het naast elkaar zetten van de in woorden uitgedrukte rubriektitels van het plan Hoffmann-Krayer in het Engels, het Duits en het Frans. Helemaal moeilijk was de transcriptie van titels, zoals het voorbeeld van de plek waar de IVB-bijeenkomst plaatsvond kan illustreren: Třešt.⁴¹

39 E. Doelman, 'Die Methodendiskussion im Spiegel der IVB', in: R. Alsheimer, E. Doelman, & R. Weibezahn (red.), *Wissenschaftlicher Diskurs und elektronische Datenverarbeitung. Bericht über zwei Tagungen der Internationalen Volkskundlichen Bibliographie (IVB) in Amsterdam und Třešt*, Bremen, Universität Bremen/Meertens Instituut, 2000, p. 45-56.

40 B. Stickfort, 'Internet-Ressourcen für Volkskunde/Europäische Ethnologie', in: R. Alsheimer, E. Doelman, & R. Weibezahn (red.), *Wissenschaftlicher Diskurs und elektronische Datenverarbeitung. Bericht über zwei Tagungen der Internationalen Volkskundlichen Bibliographie (IVB) in Amsterdam und Třešt*, Bremen, Universität Bremen/Meertens Instituut, 2000, p. 116-145.

41 R. Weibezahn, 'Die IVB als Buch. Layout und Druckausgabe', in: R. Alsheimer, E. Doelman, & R. Weibezahn (red.), *Wissenschaftlicher Diskurs und elektronische Datenverarbeitung. Bericht über zwei Tagungen der Internationalen Volkskundlichen Bibliographie (IVB) in Amsterdam und Třešt*, Bremen, Universität Bremen/Meertens Instituut, 2000, p. 153-166.

Andreas Bimmer stelde zich openlijk vragen wie eigenlijk zo'n volkskundige bibliografie nodig heeft en gebruikt. Hij stelde vast dat studenten, in 1996 (!), niet meer in de weer waren met steekkaarten en dikke boeken, maar veel liever online (in de OPACs of in cd-roms) zochten. Bovendien was er vaak een mismatch tussen de actuele onderwerpen die studenten behandelden en wat er in de IVB werd ontsloten, denk bijvoorbeeld aan onderzoek waar media een belangrijke rol speelden. In hun zoekdemarches grepen studenten eerst naar de onlinecatalogi van hun universiteit, dan cd-roms en slechts in laatste instantie, als ze dat nog deden en "grondig" wilden zijn, de IVB ter hand nemen om helemaal zeker te zijn. Ook de docenten droegen bij aan dit ondergebruik, zo klaagde Bimmer (aan):

*"Immer wieder sind die drei zentralen Argumente gegen die IVB, die man immer wieder hört, die Unvollständigkeit, der Mangel an Aktualität und die Irrelevanz für das heutige Fachverständnis. Nicht selten hört man diese Klagen verstärkt von Kolleginnen und Kollegen, die die IVB, wie es scheint, nur dann zu Hand nehmen, um die Repräsentanz ihrer eigenen Titel nachzuprüfen."*⁴²

Bimmer probeerde zich doelgroepen en mogelijke kopers voor te stellen en kwam tot de conclusie dat het best was om de dure boekvorm achter zich te laten: een gedrukt volume van parateksten had zijn beste tijd gehad. De oplossing en de toekomst waren voor hem in die tijd duidelijk, volop inzetten op cd-roms. Dat zou ook de aantrekkelijkheid van het vak volkskunde in de toekomst helemaal ten goede komen:

"Volkskunde auf CD-ROM' wird das Image des Faches in der Öffentlichkeit heben, das Fach zeigt, daß es sich den modernen Formen der Wissens- und Informationsvermittlungen stellt. Hierauf muß die Werbung abheben".⁴³

Dodelijk, scherp en visionair was de bijdrage van een jonge etnologiester uit Nederland, Gerard Rooijackers. Na een gerecycleerde uiteenzetting over zijn toen recente ervaringen in de clash tussen biermarketing, Heineken, museumwerk en -sponsoring en reflectieve etnologie, zat het venijn of de boodschap in de staart. Brutaal stelde hij vast dat hij heel zijn artikel en onderzoek had kunnen realiseren, zonder de IVB te gebruiken: zo werd onderzoek écht gedaan, ook door professionals. Hij had nog extra checks gedaan om de irrelevantiegraad vast te stellen. Veel nuttiger was het gebruik van internetsites, OPACs en hulpbronnen en literatuur uit andere disciplines. Hij stelde dat er door actieve onderzoekers in de jaren 1990, en dat zou later alleen maar versterkt worden, zo voorspelde hij, met trefwoorden werd gezocht in heel grote databestanden. De toekomst lag volgens hem onder andere in websites. En in heuristische instrumenten zoals de *Arts and Humanities Citation Index* en de *Social Science Citation Index* (die zijn in de 21e eeuw in *Web of Science*

42 A. Bimmer, 'Marketing für die IVB. Ungewohnte Gedanken zu einer traditionsreichen Bibliographie', in: R. Alsheimer, E. Doelman, & R. Weibezahn (red.), *Wissenschaftlicher Diskurs und elektronische Datenverarbeitung. Bericht über zwei Tagungen der Internationalen Volkskundlichen Bibliographie (IVB) in Amsterdam und Třešt*, Bremen, Universität Bremen/Meertens Instituut, 2000, p. 107-114, p. 110.

43 Bimmer, Marketing, p. 114.

geïntegreerd en verruimd), zo legde hij uit, en nieuwe heuristische demarches, waarbij citaten en referenties konden worden gevolgd. Dan kan men ook uitkomen op de auteurs die er echt toe deden (Pierre Bourdieu, Clifford Geertz, Anthony Giddens, James Clifford, ...), in de sociologie en de antropologie en die in de IVB onzichtbaar leken. Er zou ook behoefte zijn aan, zo mogelijk gratis, online zoekinstrumenten en elektronisch beschikbare teksten. Rooijackers sloeg in 1996/2000 de nagels op de koppen:

“(...) make this transfer from paper to digits, from categories to random searches, from massive bulk to refined significance, from titles to citations (...) The present IVB shows in fact how relatively hermetic our profession is by processes of institutionalising and canonising science, constructing an own circuit of knowledge and, subsequently, in a way excluding others. It is one of the implicit symbolical functions of the IVB, and it would be naïve to underestimate this organizational mechanism. (...) When it might not be possible due to exploitation to provide free access to the IVB on the internet, the edition of a CD-ROM is a reasonable option. After each new accumulated release you could publish the old version on the world wide web (...) with regard to market European ethnology free availability has to be preferred – a project which should be feasible in an united Europe (...)”⁴⁴

Rainer Alsheimer verkende in zijn bijdrage al eens voorzichtig in welke mate volkskundige publicaties al vertegenwoordigd waren in instrumenten als de Science Citation Index in 1996 en wat men daar uit kon halen. Dat viel dik tegen.⁴⁵ In welke mate het een kwarteeuw later beter zou zijn, wordt in andere bijdragen in deze reeks onderzocht.

Zwanenzang?

De *Internationale Volkskundliche Bibliographie* was in 2000, in een reeks sinds 1917-1919, tot het jaar 1998 geraakt. In de 21e eeuw moesten dus nog de jaren 1999 en 2000 worden gedekt. Vanaf 15 augustus 2002 werd het project van Rainer Alsheimer overgenomen door/doorgegeven aan actoren in Estland, met name de Chair of Estonian and Comparative Folklore in de Universiteit van Tartu, op dat ogenblik bekleed door dr. Ülo Valk, en het Department of Folkloristics in het Estonian Literary Museum, toen geleid door Dr. Mare Kõiva. In de praktijk kwam het coördinatie- en redactiewerk op de schouders van de bibliografe Karin Maria Rooleid, die opereerde vanuit Tallinn. Het plan was om de reeks

44 G. Rooijackers, ‘The Flush of History. On Beer, Stereotypes and Corporate Identity’, in: R. Alsheimer, E. Doelman, & R. Weibezahn (red.), *Wissenschaftlicher Diskurs und elektronische Datenverarbeitung. Bericht über zwei Tagungen der Internationalen Volkskundlichen Bibliographie (IVB) in Amsterdam und Třešt*, Bremen, Universität Bremen/Meertens Instituut, 2000, p. 93-105, p. 102-103.

45 R. Alsheimer, ‘Ein Science Citation Index für das Fach Volkskunde/Europäische Ethnologie?’, in: R. Alsheimer, E. Doelman, & R. Weibezahn (red.), *Wissenschaftlicher Diskurs und elektronische Datenverarbeitung. Bericht über zwei Tagungen der Internationalen Volkskundlichen Bibliographie (IVB) in Amsterdam und Třešt*, Bremen, Universität Bremen/Meertens Instituut, 2000, p. 21-30. Zie M. Jacobs, ‘Fragmentair bibliometrisch onderzoek naar en in “volkskundige tijdschriften” in de 21e eeuw: verkenningen via Web of Science’, *Volkskunde* 124:3, 2023, p. 447-473.

vol te maken en te laten drukken door het Dr. Rudolf Habelt GmbH Verlag te Bonn, maar tegelijk ook zo snel mogelijk aan te bieden via internet, met name via de Universiteit van Bremen (via databankmanager Klaus-Peter Busche). Het project werd nog steeds gepatroneerd door de Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore (SIEF). Het einde van het project wordt in een andere bijdrage met de titel "Een Zwanenzang en praktische bezwaren" nader besproken.⁴⁶ Rooleid leverde de publicatie van 1999 nog op en die werd door de uitgever in Bonn gepubliceerd in 2003. Er volgde voor de onder leiding van Alsheimer ontsloten jaren nog een versie op cd-rom en uiteindelijk nog een onlineversie.⁴⁷ Naast een licht verder aangepaste versie van het plan Hoffmann-Krayer, was een van de andere grote paratextuele interventies in het gedrukte volume tot en met 1999 de naamverandering in het Engels van de "International Folklore Bibliography" (IFB) naar "International Bibliography of Ethnology" (IBE).

Eenzijds werd de Internationale Volkskundige/Etnologische Bibliografie vervangen door een elektronisch platform voor etnologie: *EVIFA, die virtuelle Fachbibliothek der ethnologischen Fächer*.⁴⁸ Die werd en wordt verzorgd door de Fachinformationsdienst Sozial- und Kulturanthropologie van de Humboldt-Universität te Berlijn. De door Bernd Stickfort in 1998 al gedetecteerde webactiviteit had de voorsprong twee decennia later verzilverd als een van de centrale referentiebronnen. De link met het paratextuele apparaat dat sinds de lancering van *Folk-Lore/Volkskunde* in de tweede helft van de negentiende eeuw en in de twintigste eeuw was uitgekristalliseerd, werd echter doorgesneden: het einde van het gebruik van het Plan Hoffmann-Krayer. SIEF had ondertussen de patronage helemaal losgelaten en ook de Duitse volkskundigen waren de laatste jaren met andere uitdagingen bezig. In 2022 viel een van de laatste dominanten van de oude "Volkskunde"-wereld in het 20e eeuwse Europa, toen het *Deutsche Gesellschaft für Volkskunde* (DGV) van naam veranderde: voortaan het *Deutsche Gesellschaft für Empirische Kulturwissenschaft* (DGEKW). En ook de paratekst van de titel van het tijdschrift moest er uiteindelijk aan geloven; sinds 2022 vaart de periodieke publicatie onder de titel: *Zeitschrift für Empirische Kulturwissenschaft. Journal for Cultural Analysis and European Ethnology* (ZEKW). Centraal staat voortaan geen papieren versie meer, maar een gratis, online open access platform.⁴⁹

Anderzijds was in dezelfde periode het UNESCO-paradigma voor het borgen van immaterieel cultureel erfgoed (2003), na een lange aarzeling in sommige landen in het eerste decennium (Duitsland, Nederland, ...) en na een onmiddellijke cultivering in andere landen (België, Frankrijk, ...), ook in Europa de hoofdstroom geworden in het veld dat vroeger onder meer "folklore" werd genoemd.⁵⁰ Als symptoom of mijlpaal in dit verhaal zouden we

46 M. Jacobs Een zwanenzang en praktische bezwaren. Het plan Hoffmann-Krayer en de Internationale (Europese) Etnologische Bibliografie in het begin van de 21e eeuw, *Volkskunde* 124:3, 2023, p. 401-422.

47 Internationale Volkskundliche Bibliographie (IVB) online (ISSN: 2365-189X)

48 <https://zdb-katalog.de/title.xhtml?idn=026392364&view=brief> (bezocht op 2-2-2024).

49 <https://www.zekw.de> (bezocht op 2-2-2024).

50 M. Jacobs, Ctrl-D, Ctrl-H, Shift-Ctrl-X, Ctrl-Alt-Del, in en na 2000. Etnologie, Volkscultuur, Immaterieel Erfgoed', *Volkskunde* 124:3, 2023, p. 423-446.

de oproep door Sophie Elpers, in de SIEF-nieuwsbrief in 2020, om bij te dragen tot een interactieve bibliografische databank op de website van UNESCO: de '2003 Convention Research Bibliography', selecteren⁵¹ Maar was in de 21e eeuw in volkskundige/etnologische/empirisch-cultuurwetenschappelijke wereld het 2003 UNESCO Conventie-paradigma ook viraal aan het gaan of was het aan de kaders van de oude *folklore studies*/volkskunde-kaders in Europa of de wereld ontsnapt en ontgroeid? Deze vraag wordt in andere bijdragen (in het "sauter"-gedeelte) in deze publicatiereeks onderzocht.

51 <https://www.siefhome.org/downloads/newsletters/SIEF-spring-2020.pdf>. <https://ich.unesco.org/en/2003-convention-and-research-00945> (bezoekt op 2-2-2024).

ABSTRACTS

**“We will talk about it later ...”
On disciplinary discourses and
practices, before and with
electronic data processing”**

‘Daar spreken we nog over ...’

Over disciplinaire vertogen en
praktijken, voor en met elektronische
dataverwerking

Marc Jacobs

This contribution introduces a series of articles titled “reculer pour mieux sauter” (meaning “moving back to take a better leap”), which are featured in this and subsequent issues of *Volkskunde*. The year 2000 was not only a significant milestone in the field of *volkskunde*, but it also appears to be the culmination of a period of (announcing) changes in scholarly practices, name-giving, and discourses across various institutions and networks in the Low Countries. Is it true that today there are no longer any “volkskundigen” – a Dutch equivalent of folklorists or ethnologists – in Flanders or the Netherlands? Has the Dutch term or even national(istic) version for (European) “ethnology” become an alternative since 2000? And/or has the paradigm of safeguarding intangible cultural heritage paradigm superseded everything? Or is it the transdisciplinary notion of heritage? And (critical) heritage studies? Is it not time to be inspired by programmes such as Anne Eriksen’s, wherein one distinguishes and considers precursors with valuable experiences and documentary heritage, while

simultaneously embracing not only the power of the concept of “heritage” in the 21st century but also the novel possibilities of computer and other technologies?

In this issue’s contributions, “mainly moving back”, special attention is devoted to the role of the Hoffmann-Krayer classification and how it was used in the 20th century, especially in the Low Countries. What are the outcomes of such systems of managing paratexts and the utilization of index cards? What are the outcomes and potentials of the plan Garfield, Web of Science, and other knowledge management systems? In order to devise and discover novel strategies, it is advantageous to examine the experiences and tactics employed in the past of components of the transdisciplinary field of heritage studies, as well as the diverse disciplines that bear various names, in order to establish a system. Just carrying on or mainly building on the possibilities of electronic bibliometric tools that are now available proves insufficient in the field of (intangible) heritage (studies), hence the “reculer pour mieux sauter”-attempt at the beginning of the third decade after 2000.

Keywords: index cards, bibliographic system, classification plan, Hoffmann-Krayer, bibliometrics, folklore studies, ethnology, safeguarding intangible heritage, electronic data management, Flanders

Index Cards, boxes, and publications: the guts of “folklore studies” in the 20th century

Steekkaarten, -bakken en publicaties: de ingewanden van de ‘volkskunde’ in de 20e eeuw
Marc Jacobs

This contribution examines practices for organizing paratexts of articles and reviews in journals for folklore studies by using index cards, including transcribing, cutting and pasting bibliographic information and using the classification plan Hoffmann-Krayer, as developed at the beginning of the 20th century. How did the organization of these bibliographic systems in folklore studies in Flanders (and other parts of the Low Countries) evolve? What was for instance the significance of the “*Nederlandse Volkskundige Bibliografie*”, a major project launched and managed by (the) K.C. Peeters (family) in the second half of the 20th century? What is the mechanism by which such systems were initiated, developed, and ultimately terminated?

Keywords: index cards, classification plans, Hoffman-Krayer, bibliographic system, folklore studies

Paratexts, folklore, ethnology and bibliographic instruments in the 20th century

Parateksten, folklore, volkskunde en bibliografische instrumenten in de 20e eeuw.
Marc Jacobs

The concept of paratexts (Gerard Genette) is useful for understanding the evolution and intertwining of

concepts like folklore, “Volkskunde” and ethnology in general and the importance of bibliographic systems in particular, like the productions made with the classification plan of Eduard Hoffmann-Krayer. This is a component of a broader reflection on the pre-existing components of the current paradigm of heritage and heritage studies, as proposed by Anne Eriksen. This article examines the mechanisms of organizing information and their impact on the emergence of a broader canon. Throughout these processes, UNESCO played a significant role in various episodes, ranging from providing support to CIAP/SIEF to the present paradigm of safeguarding intangible cultural heritage.

Keywords: paratext, folklore, Volkskunde, bibliographic instruments, 20th century, Hoffmann-Krayer, safeguarding, CIAP, SIEF, intangible cultural heritage

A swan song and practical issues. The classification plan Hoffmann-Krayer and the International Bibliography of Ethnology at the beginning of the 21st century

Een zwanenzang en praktische bezwaren. Het plan Hoffmann-Krayer en de Internationale (Europese) Etnologische Bibliografie in het begin van de 21e eeuw
Marc Jacobs

Throughout the 20th century, a Dutch translation of the most recent revision of the classification plan Hoffmann-Krayer was frequently published and debated in *Volkskunde*, until the final contribution by

Stefaan Top in 1994. Later that year, the editors decided not to update the bibliographic overview plan used in their journal until further notice. In this article, we discuss the last phase of the International Bibliography of Folklore/Ethnology and the failed attempts to update several rubrics of the plan. In order to reach “closure” in *Volkskunde*, the last version of the classification plan in Dutch is published and discussed.

Keywords: Hoffmann-Krayer, bibliography, folklore studies, International Folklore Bibliography, ethnology, International Bibliography of Ethnology

ctrl-d, ctrl-h, shift-ctrl-x, crt-alt-del, in and after the year 2000. Ethnology, Popular Culture and Intangible Heritage

ctrl-d, ctrl-h, shift-ctrl-x, crt-alt-del, in en na 2000. Etnologie, Volkscultuur, Immaterieel Erfgoed
Marc Jacobs

The years before and after the year 2000 saw a lot of discussion about words related to ethnology, popular culture, and intangible cultural heritage. How can this vocabulary be decoded and understood? A particular focus is given to the operation regarding the “appropriate vocabulary” as a component of the safeguarding intangible heritage paradigm of UNESCO in the 21st century, and the evolution of this debate.

Keywords: ethnology, popular culture, folklore, 2003 UNESCO convention, safeguarding, intangible heritage, appropriate vocabulary

Fragmentary bibliometric research on and in journals for folklore studies in the 21st century: explorations on Web of Science

Fragmentair bibliometrisch onderzoek naar en in “volkskundige tijdschriften” in de 21e eeuw: verkenningen via Web of Science
Marc Jacobs

In this anthology, various attempts to use Web of Science and scientometric tools to analyse characteristics of and in a set of journals on folklore studies are being reviewed, together with similar recent contributions using Web of Science data to discuss literature in journals like the *International Journal on Intangible Heritage* and the use of such tools without more in-depth knowledge of the field. It is clear that superficially using only data and tools for bibliometric analysis is not suited for the field of folklore studies/ethnology and the paradigm of safeguarding intangible cultural heritage. The challenge for subsequent contributions in the “pour mieux sauter”-attempt and beyond is set.

Keywords: bibliometrics, folklore studies, intangible cultural heritage, cyberculture, Web of Science

PERSONALIA

Marc Jacobs (1963) is sinds 2019 hoogleraar erfgoedstudies aan de Universiteit Antwerpen, Faculteit Ontwerpwetenschappen, in de opleidingen Erfgoedstudies en Conservatie-Restauratie. Hij is verbonden aan de onderzoeksgroep ARCHES (Antwerp Cultural Heritage Sciences). Daarnaast is hij ook hoofddocent erfgoedstudies en coördinator van de UNESCO-leerstoel kritische erfgoedstudies en het borgen van immaterieel cultureel erfgoed in de vakgroep kunstwetenschappen en archeologie aan de Vrije Universiteit Brussel. Tot 2019 was hij directeur van FARO. Vlaams steunpunt voor cultureel erfgoed.

marc.jacobs@uantwerpen.be &

marc.ml.jacobs@vub.be

<https://orcid.org/0000-0002-5967-3053>

De meeste “volkskundige” fichebakken in privéwoningen zijn ondertussen leeggemaakt, afgevoerd of verdwenen, zo leerde een rondvraag bij de nog levende protagonisten. Al die bibliografische apparaten, de resultaten van vele werkuren, zijn geruisloos verdwenen. Max Van den Berg, oud-redacteur van Volkskunde, werd op 10 februari 2024 negentig. Hij meldde dat de bakken met de “kleine fiches” – die met bibliografische steekkaarten – ondertussen al een hele tijd zijn leeggemaakt. Een handvol bakken met fragmenten van verwerkt sagenmateriaal en veel (ondertussen) lege ruimte bleef bewaard. Het toetsenbord van een hedendaagse Apple op de achtergrond verklikt wat er deze eeuw is gekomen.

(foto Max Van den Berg, met enkele overgebleven souvenirs uit een actieve onderzoekerspraktijk in de vorige eeuw).

Reculer/Sauter

Marc Jacobs , 'Daar spreken we nog over ...'. Over disciplinaire vertogen en praktijken, voor en met elektronische dataverwerking	333
Marc Jacobs , Steekkaarten, -bakken en publicaties: de ingewanden van de 'volkskunde' in de 20e eeuw	339
Marc Jacobs , Parateksten, folklore, volkskunde en bibliografische instrumenten in de 20e eeuw	375
Marc Jacobs , Een zwanenzang en praktische bezwaren. Het plan Hoffmann-Krayer en de <i>Internationale (Europese) Etnologische Bibliografie</i> in het begin van de 21e eeuw	401
Marc Jacobs , <i>ctrl-d, ctrl-h, shift-ctrl-x, ctrl-alt-del</i> , in en na 2000. Etnologie, Volkscultuur, Immaterieel Erfgoed	423
Marc Jacobs , Fragmentair bibliometrisch onderzoek naar en in "volkskundige tijdschriften" in de 21e eeuw: verkenningen via Web of Science	447

Recensies

* Kevin Absilis, <i>Het slechte geweten van Vlaanderen. Nationalisme, racisme en kolonialisme in de tijd van Hendrik Conscience</i> (Alex Vanneste)	475
* Geert Berings, <i>Hak om, die boom. Een verhaal van de kerstening in Vlaanderen</i> (Alex Vanneste)	478
* Jan-Auwke Diepenhorst, <i>Rivalen in het beloofde land. Een geschiedenis van Joden en Palestijnen</i> (Alex Vanneste)	481
* Dorina Dragnea, Emmanouil Ger. Varvounis, Evelyn Reuter, Petko Hristov and Susan Sorek, eds., <i>Pilgrimage in the Christian Balkan World. The Path to Touch the Sacred and Holy</i> (Hans Geybels)	486
* Alain Gerlache, <i>Het verhaal van Wallonië</i> (Alex Vanneste)	488
* Jan Huyghe, <i>De IJzervloed. Westhoek, kerstnacht 1993</i> (Paul Catteeuw)	491
* Chiara Mannoni, <i>Artistic Canons and Legal Protection. Developing Policies to Preserve, Administer and Trade Artworks in 19th-Century Rome and Athens & Art in Early Modern Law. Evolving procedures for heritage protection in 15th- to 18th-century Europe</i> (Marc Jacobs)	494
* Peter Pels, <i>The Spirit of Matter. Modernity, Religion, and the Power of Objects, Methodology and History in Anthropology</i> (Hans Geybels)	498
* Karl Scheerlinck, <i>Naar zee! Belgische kustaffiches 1886-1965 (Collectie Roland Florizoone)</i> (Alex Vanneste)	499
* Dan Stone, <i>De Holocaust. Een onvoltooide geschiedenis</i> (Alex Vanneste)	502
* Peter van der Veen & Marjolein van der Veen, <i>The Linguist's Family. Toraja in the Dutch Indies, prisoners of wartime Japan and the Republic of Indonesia</i> (Paul Catteeuw)	504
* Jos Vandervelden, <i>De mooiste geschiedenis van België. Het verleden van een land door de ogen van zijn grootste schilders</i> (Alex Vanneste)	506
* Stephan Vanfleteren, <i>Atelier</i> (Paul Catteeuw)	508
* Frank Vermeulen, <i>Over Indië. Herinneringen aan Indonesië in de koloniale tijd</i> (Paul Catteeuw)	510
* Johan H. Winkelman, <i>Fragmenten van de Vlaamse Roman van de Roos (ca. 1300). Over minnepijn en liefdesgeluk in de middeleeuwen. Lessen in liefde voor lieden van toen en nu</i> (Alex Vanneste)	512
* Robert Wiśniewski, Raymond Van Dam & Bryan Ward-Perkins, red., <i>Interacting with Saints in the Late Antique and Medieval Worlds</i> (Hans Geybels)	515

Abstracts	519
-----------	-----

Personalia	523
------------	-----